

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Дипломски рад

**Трећи крсташки рат и однос између хришћанских и
муслиманских ратника**

Ментор:

проф. др Небојша Порчић

Студент:

Матија Глишић ИС13/63

Београд, септембар 2018.

Садржај

Увод	1
Узроци Трећег крсташког рата	4
Припреме за Трећи крсташки рат	7
Трагична судбина немачког цара	8
Конрад од Монфера нови господар Тира	10
Гијева опсада Акре и питање наслеђа круне	12
Пут двојице владара до Свете земље	15
Крсташко освајање Акре	16
Ричардов покољ заробљеника Акре	20
Пакао Арсуфа	22
Ричардово оклевање пред Јерусалимом	25
Преписка између краља Ричарда и султана Саладина	26
Крсташка одбрана Јафе	29
Ричардово примирје са Саладином	31
Саладинова смрт	34
Односи између хришћана и муслимана у Трећем крсташком рату	36
Закључак	41
Списак извора и литературе	44

Увод

Крсташки ратови су изузетно битан период у историји. Они представљају много више од самог ратовања и освајања територија. Походи хришћана ка истоку проузроковали су демографску промену и донели многе новитете у Сирији, Палестини, Малој Азији. Претходне најезде Арапа ка Европи биле су, у многоне сличне крсташким ратовима. Њихово напредовање је заустављено у 8. веку, али корен који су муслимани оставили у земљама које су насељавали види се и дан данас.

Да би се пратила сама историја Трећег крсташког рата, неопходно је претходно се осврнути на ратове који су били пре њега, као и самих узрока који су довели уопште до идеје покретања крсташких ратова. Као узрок Првог крсташког рата узимају се константне најезде муслимана и све тежи положај хришћана на истоку, конкретно хришћана у Византији, који су живели у Малој Азији и Анадолији. Турци Селџуци прво преузимају Јерусалим од египатских Арабљана 1071. године, да би, затим, 1085. године преузели и Антиохију од Византије. Цар Алексије I Комнин је тражио помоћ са запада како би се коначно окончала ова агонија по Византију. После сабора у Клермону 1095. године постало је јасно да ће се на позив овом рату одазвати огроман број ратника и обичних људи који нису ратовали, али су на разне друге начине могли да допринесу походу. Верски фанатизам се испољио у пуном светлу и можда је Први крсташки рат био и једини који може понети епитет успешног похода. Створене су крсташке државе на истоку, на земљи коју су до недавно држали муслимани. Асимилација становништва је вршена константим доласком великог броја хришћана са запада. Они су ту оснивали своје породице, извршавали феудалне обавезе, наслеђивали круне. Многи велики и значајни градови су дошли у власништво хришћана са запада, међу њима најважнији су свакако били: Јерусалим, Триполи, Антиохија, Акра и други.

Други крсташки рат је представљао велико разочарање за цео западни свет, поготово знајући шта је све било постигнуто у првом походу на исток. Два владара, краљ Француске Луј VII и немачки цар Конрад III враћају се у Европу празних шака.

Директна последица покретања Трећег крсташког рата било је Саладиново заузимање Јерусалима 1187. године. Али како се супротставити човеку који је успео да коначно уједини читав муслимански свет и врати Јерусалим муслиманима? Позив у рат прихватају тројица најмоћнијих владара Европе у том тренутку: Фридрих I Барбароса (1152-1190), француски краљ Филип Август (1180-1223) и краљ Енглеске Хенри II Плантагенет (1154-1189). Ова имена довољно говоре о озбиљности овог похода. Хенри убрзо умире па га наслеђује краљ Ричард. На међусобне размирице су морали да забораве да би успели у свом циљу, враћању Јерусалима хришћанима.

У овом раду смо користили доста извора који детаљно бележе подвиге, међусобне односе, ратовања и пљачке између хришћанских и муслиманских војски. Однос хришћанских и муслиманских ратника се свакако може тумачити и преко односа између обичног муслиманског и хришћанског света. Централне личности Трећег крсташког рата су свакако били краљ Ричард Лавље Срце и султан Саладин. Пратећи кроз литературу и изворе њихове поступке може се протумачити и сам однос између две зараћене вере. Њих двојица су били много више од самих представника својих војски на тлу истока, они су били представници својих вера, свог Бога и својих идеала.

Иако ће нам фокус бити да помоћу разних извора упутимо читаоца у однос између хришћана и муслимана, нећемо изоставити кључне битке Трећег крсташког рата. Прва у низу је била битка код Акре, о којој су остављена бројна сведочанства, што писаца са запада, што арапских хроничара. Акра представља неку врсту прекретнице у даљем току ратовања. Велики број ратника је изгубио живот у борбама око овог града. Акра, чије зидине запљускује Средоземно море, имао је невероватно стратешки битан положај. Када су хришћани успели да освоје Акру имали су нову базу до које су могли бродовима лако да пристижу нови ратници са запада.

Акра је можда била најзначајнија победа хришћана у Трећем крсташком рату, али не сме се ни занемарити битка код Арсуфа, стратешки изузетно битна тачка која стоји на путу ка Јерусалиму. Битка је, у много чему, подсећала на ону која се одиграла код Хатина, када су муслимани поразили хришћане. Освајањем Арсуфа, крсташи би имали отворен пут ка Јерусалиму, Светом граду о коме су сви сањали. У овој бици се може врло лепо сагледати однос између две зараћене стране.

Јерусалим је био главни циљ крсташа, а после победе код Акре добили су велико самопоуздање и једва су чекали да се упуте ка Светом граду. У овом поглављу ћемо објаснити зашто је краљ Ричард на крају ипак одустао од самог напада на град. Иако је владало велико разочарање међу његовом војском, овим његовим поступком он је имао и разлоге због којих је одустао од похода. На крају самог рата и склапања примирја са Саладином може се чак и закључити да Ричард није могао да се помири са чињеницом да није успео да врати Јерусалим хришћанима.

Преписка између краља Ричарда и султана Саладина носи оне праве одлике тога доба, романтичарске предлоге, разна уцењивања и друго. Преписка између двојице владара је, по много чему, занимљива. Садржај писама се може наћи у изворима које ћемо навести на крају овог рада. Из њихове преписке се може, заиста, сазнати доста тога. Могу се видети размишљања оба владара, као и ко какве особине испољава. Док је Саладин миран и сталожен, по Ричардовим одговорима се види како му се жури да што пре склопи било какав мир.

Рад смо поделили по поглављима, укупно њих 15, ако изузмемо увод и закључак. Највише смо пажње посветили поглављу на крају рада, *односу између хришћана и муслимана у Трећем крсташком рату*. Ово поглавље је централни део теме коју смо изучавали, јер се у њој налазе бројни примери који приказују односе између хришћана и муслимана. Иако су били у крвавом рату, постоје примери невероватне племенитости и витештва, која су се некада дешавала и у самом јеку битке.

Узроци Трећег крсташког рата

Најезде муслимана у 11. веку биле су незадрживе. Византијско царство је под константним нападима и било је питање времена када ће муслимани почети да распарчавају њене територије у Малој Азији. У бици код Манцикерта 1071. године, Турци Селџуци су поразили Византијску војску цара Романа IV Диогена, после које су завладали централном Анадолијом. Вапаји посрнуле царске Византије све гласније су се чули у Европи. Они су константно тражили помоћ од запада, која на крају ипак није изостала. Идеја о покретању крсташких ратова је потекла још 1095. године када је папа Урбан II проповедао пред сабором у Клермону, у брдима Оверња.¹ Његово обраћање великом броју људи који су присуствовали сабору пренео нам је Фулхер из Шартра: „Од Господа, упућује Вам се позив да, као Христови гласници, упорно подстичете људе сваког статуса, како пешаке, тако витезове, како сиромашне, тако богате да на време укажу помоћ хришћанима и да затру то зло семе на нашој земљи!“² Први крсташки рат је премашио очекивања многих. Верски фанатизам се ширио читавом Европом и заиста је било различитих слојева друштва у војсци. Од обичних слуга и господара, до цвета западног витештва. Живот тих витезова је био тако блистав и шаролик, да је истим дахом подносио мирис крви и ружа.³ Многи сиромашни људи су видели спас и евентуално богаћење на непознатој земљи. Другорођени, трећерођени синови, који по наследству примогенитуре нису могли доћи на престо, често су одлазили на Исток, у нади да ће завладати неком од територија. Вера је одиграла највећу улогу у регрутовању толико великог броја људи за Први крсташки рат. Папа је обећао опроштај грехова свакоме ко се упутује у Свету земљу. Верски фанатизам је растао и заиста је био огроман број људи, који су били спремни да дају свој живот за ослобођење часног крста и Јерусалима. Хришћанство је обликовала његова историја, као што то и даље наставља да чини.⁴ После итетако успешног првог по реду хришћанског рата, формиране су и прве државе: грофовија Едеса, кнежевина Антиохија, грофовија Триполи и краљевина Јерусалим. Ове територије су константно колонизоване и, оснивањем витешких редова *Хоспиталаца* и *Темплара*, учвршћивала се

¹ С. Пеинтер, *Историја средњег века*, Београд 1997, 232.

² Fulcher of Chartres, *The Chronicle*, Philadelphia 1998, 53.

³ Ј. Хојзинга, *Јесен средњег века*, Нови Сад 1991, 33.

⁴ Ц. Х. Линч, *Историја средњовековне цркве*, Београд 1999, 11.

безбедност многобројних ходочасника који су долазали на исток да се поклоне светим местима.

Муслимани нису седели скрштених руку. Нису могли да дозволе присуство многобројних ратника са запада. Године 1144, Едеса пада у руке Арабљана и муслиманске војске, уједињене под командом славних генерала: Нур ал-Дина, Зенгија и Саладина.⁵ Ово је, фактички, био повод да се отпочне сакупљање људи за други по реду крсташки рат. Бернар од Клервоа је охрабривао многе племиће како би се одазвали позиву. Луј VII, краљ Француске и Конрад III, краљ Немачке су се одазвали позиву и пошли у рат. Међутим, двојица владара нису оправдали очекивања, брзо су поражени и вратили су се назад у Европу.

Било је изузетно тешко одржавати већ освојене територије под притисцима муслимана, којих је било у већем броју. Велика криза је наступила за Јерусалимско краљевство. Низали су се владари и никако није долазила на власт личност која би могла да их одржи у јединству и обећа мир. Амаларик I је био један од последњих краљева који су били достојни владања Јерусалимом. Он умире 1174. године и оставља престо своме сину Балдуину IV (1174-1185), који је боловао од неизлечиве болести, лепре.⁶ Он је био изузетно интелигентан и храбар владар, али болест која се ширила није могла дуго да га одржи на престолу. Њега је сам Саладин изузетно ценио. Већ 1185. године на престо долази његов син Балдуин V, међутим он убрзо умире и криза заиста достиже врхунац. Престо је, после смрти Балдуина, припао његовој мајци и очуху Гију од Лизињана.

Упоредо са овим слабљењем централне хришћанске државе одиграва се и Саладинов успон. Већина историчара га представља као човека изузетног духа, храбрости и политичких вештина. Он је служио Нур ал-Дину, турском владару Сирије, северног Ирака и Египта током друге половине 12. века. Саладин је био школован и прошао је војне тренинге на Нур ал-Диновом двору. Он је пажљиво слушао политичке и војне савете, да би их касније искористио у постављању нових идеја. Саладин је већ стекао искуство као официр под Нур ал-Дином и учествовао у неколико битака пре него што је постао прави, иако не још увек званичан, владар Египта 1169. године. Тек након Нур ал - Динове смрти

---

⁵ Ц. Холмс, *Оксфордска историја средњовековне Европе*, Београд 1998, 211.

⁶ С. Пеинтер, *Историја средњег века*, 246.

1173. године, Саладин је завладао његовим царством. У војном погледу, султан Саладин је био јасно спреман да преузме калкулисан ризик и његово чисто познавање општих стратешких питања је било супериорније од већине његових крсташких непријатеља.⁷

Он је, већ у јуну 1187. године, повео све снаге својих пространих земаља ради упада у Јерусалимско краљевство. Промарширао је западном обалом Галилејског језера и опсео Тиберијаду.⁸ Тиберија је заузета у року од једног сата. У њему је и даље била жена Рајмонда, грофа Триполија, склоњена у замку који је почео да опседа Саладин. Рејмонд је сам саветовао Гија говорећи му да, иако је Тиберијада његов град, не треба напуштати Сефорију која је имала воде и да не треба кретати у марш, јер у реону од тридесет километара до Тиберијаде не постоји место са водом, што ће искористити Саладин. Тврдоглави Ги то није послушао и крсташи крећу 3. јула у зору из Сефорије. Када је Саладин сазнао за долазак крсташа ка Тиберијади по том сунчаном дану, изјавио је: „Сам Алах нам их шаље!“ Трећег јула увече, Франци су застали на брду Хатин да преноће. Била је то ужасна ноћ, од које су људи и коњи умирали од жеђи, а ни капи воде унаоколо није било.⁹ Када је свануло видели су да су опкољени са свих страна муслиманском војском. Почели су се жилаво борити, али само неколицина крсташа је успела да се домогне извора, међу њима је био и Рејмонд од Триполија. Остали су или убијени, или заробљени. Ухваћени су Ги од Лизињана, Рено од Шатијона и Жерар од Ридфора. Ги је био избезумљен, али се, као и у готово свим оваквим ситуацијама, Саладин према њему опходио као према правом краљу. Саладин га је поставио поред себе и, обративши му се благо у настојању да га смири, понудио га чашом ружиног сока, расхлађеним снегом који је донет с Хермона.¹⁰ Саладин није исто поступио према Реноу од Шатијона, одсекао му је руку, а потом су га његови пратиоци убили. Ги се тресао од страха, али га је Саладин умирио, рекавши му како краљ никада не убија краља. Султан Саладин 10. јула заузима Акру, али његовом становништву даје могућност да остане у граду са нетакнутим иметком или да га безбедно напусте. Бејрут пада у руке муслимана 6. августа 1187. године, а Аскалон 5. септембра исте године. Било је питање времена када ће Саладин повратити и Јерусалим. Балијан од Ибелина и Саладин су се нашли и договорили о предаји града.

---

⁷ D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, Oxford-New York 2006, 20.

⁸ С. Пеинтер, *Историја средњег века*, 247.

⁹ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, Нови Сад 2004, 262.

¹⁰ *Исто*, 263.

Султан је гарантовао безбедан одлазак свих хришћана из града уз посебан откуп. Посебне повластице су имали најсиромашнији, они су плаћали најмање. Саладиновом уласку у Јерусалим диве се многи историчари. Он је поставио стражаре свуда, како не би долазило до пљачки. Многе људе је ослободио, неке и лично откупио, женама удовицама је давао своје лично богатство. Неретко се дешавало да се хришћани опходе према истоверницима много горе него непријатељи. Често се дешавало да су одбијали транспорт избеглица из Јерусалима у Европу, јер нису имали да плате. Из Египта је ишао велики број људи назад у Европу. Тек под претњама о поништавању трговинских уговора, Ђеновљани и Венецијанци би се одлучивали да ипак превезу истрошене људе из Египта.

Припреме за Трећи крсташки рат

Јерусалим пада у руке муслимана 1187. године. То се десило за време владавине Саладина, који је успео да окупи муслимански свет, искористи ислам као веру која ће ујединити све државе и превазићи међусобне размирице, како би се остварио велики циљ. Тај циљ је био ослобођење западне обале од хришћана. Крсташи су имали шансу да се први пут нађу у ситуацији да ратују против одличног војсковође и још бољег дипломате, Саладина. Одмах након пада Јерусалима 1187. године, гласно се чула Европа, која је била спремна да пошаље многе расположиве снаге за повратак Светог града.

Ибн ал Атир описује фанатизам хришћанске вере и како је изгледало прикупљање војске: “После пада Јерусалима, Франђи се оденуше у црно и кренуше преко мора да потраже помоћ и спас по разним крајевима, а надасве у Великом Риму. Како би нахушкали људе на освету, носаху цртеж са ликом Месије, мир нека је на њега, свег обливљеног крвљу, док га Арапин засипа ударцима.“ И говораху: “Гледајте! Ово је Месија, а ово је Мухамед, муслимански пророк, који га на смрт изубија!”¹¹

Ибн даље преноси једну епизоду фанатизма и оданости вери коју је имао прилику лично да чује : „Један ми је непријатељски заробљеник причао да је син јединац и да му је

---

¹¹ A. Maluf, *Krstaški ratovi u očima Arapa*, Laguna 2006, 239-240.

мати продала и рођену кућу како би га опремила.“ На Истоку су врло добро знали да им се спрема велика борба око територија које су претходно освојили од хришћана.

На себе су крст ставили: Фридрих I Барбароса (1152-1190), француски краљ Филип Август (1180-1223) и краљ Енглеске Хенри II Плантагенет (1154-1189).¹² Хенри и Филип су имали константне размирице, па се самим тим нису могли одазвати одмах позиву за крсташки рат.

Трагична судбина немачког цара

Фридрих I Барбароса креће први већ 11. маја 1189. године из Регенсбурга, са одлично организованом и припремљеном војском.¹³ Немачки цар је преко Мађарске и Србије ишао у Византију. Нама је добро позната и епизода о царевом сусрету са великим жупаном Стефаном Немањом у Нишу и разговорима о евентуалном савезу, који се на крају није реализовао.

Октобра 1189. године Саладин сазнаје да се *краљ Алмана* ближи Цариграду, што га никако није могло обрадовати. Бехаудин бележи Саладинове одлуке чим је сазнао за долазак немачког цара: “Видевши да прилике не могу бити теже, он оцени нужним да мора да позове све муслимане на цихад и да обавести халифу о развоју догађаја. Стога ме задужи да обиђем господаре Синцара, Цезире, Мосула, Ирбила и наговорим их да и сами дођу са својим војницима и придруже се цихаду. Потом сам морао отићи до Багдада и подстаћи владара правоверних да и он нешто предузме.“¹⁴

Саладин је био апосолутно свестан у колико тешкој ситуацији се налази, па је, самим тим, покушао да активира што више владара, јер је опасност била и више него реална. Он шаље поруке владарима Магреба и муслиманске Шпаније да притекну у помоћ својој браћи, као што то чине хришћани из Европе који долазе у Свету земљу.

---

¹² С. Пеинтер, *Историја средњег века*, 248.

¹³ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 276.

¹⁴ А. Maluf, *Krstaški ratovi u očima Arapa*, 240.

Стигавши у Византију, Фридрих није наишао на топлу добродошлицу. Имао је великих тешкоћа и приликом доласка до Цариграда. Исак II Анђео није био пријатељски расположен према немачком сизерену. Цар Византије склапа и савез са Саладином и обавезује се да ће га извештавати о кретању крсташке војске.¹⁵ Фридрих је, чувши за овај савез, из беса опљачкао у потпуности Хадријанопољ. Размишљао се и о самом нападу града на Босфору, али је ипак одустао.

Он је, већ крајем марта 1190. године, прешао у Малу Азију. Ишао је добро познатим путем Готфрида Бујонског. Од Мармаре је пресекао полуострво по дијагонали северозапад - југоисток и тако стигао до Киликије.¹⁶ Фридрих је био веома способан командант. Владао је вештином употребљавања стрелаца пешака, чије су стреле добацивале даље од стрела турских стрелаца на коњима.¹⁷ Иако му је војска била под пуним оклопом, немачки цар је знао како да се прилагоди ратној тактици коју су имали Турци. Пред турском престоницом Коњом, Селџуци су покушали да га зауставе, али Фридрих им наноси пораз и улази у град. Он прелази Таурус и стиже у Киликијску равницу, где су га дочекали савезници Јермени. Муслимани су се изразито прибојавали исхода овог Фридриховог подухвата. Саладин је лично разорио Сидон, Јафу и Цезареју, јер их је сматрао неодбрањивим. Чувени арапски историчар Ибн ал - Атир је тада изјавио: “Ако Алах не буде толико милостив према муслиманима и не уништи немачког краља пре него што уђе у Сирију, слободно се већ данас може записати: Сирија и Египат су некада припадали Исламу...”

Очекивао се и долазак енглеске и француске војске, тако да су муслимани страховали с разлогом. Међутим, један догађај је обрнуо ситуацију у корист муслимана. Фридрих Барбароса се удавио у киликијској речици Салеф 10. јуна 1190. године и тиме знатно олакшао позицију муслимана који су били у тешкој ситуацији.¹⁸ Ибн ал - Атир нас обавештава о смрти Фридриха Барбаросе: „Удави се у неком плићаку, где вода допире једва до бедара. Војска му се онда расу и тако Алах поштеде муслимане од злоће Немаца

---

¹⁵ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 276.

¹⁶ *Исто*, 277.

¹⁷ С. Пеинтер, *Историја средњег века*, 248.

¹⁸ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 277.

који су, међу Франђима, особито бројан и жилав сој.¹⁹ Губитком овако јаке личности, германска војска је личила на разбијену банду. Фридрихов син, Фридрих Швапски, није успео да заустави расуло у војсци. Дobar део принчева и обичних људи се вратио назад у Европу, док су остали продужили у Тир или Акру да се сусретну са енглеском и француском придошлом војском.

Конрад од Монфера нови господар Тира

Једна изузетно битна личност је обележила трећи по реду крсташки рат. Наиме, после тешког пораза на Хатину, пијемонтски маркиз Конрад од Монфера је стигао 13. јула 1187. године у Акру.²⁰ Међутим, у то време је Саладин управо освојио овај град, па је судбина одвела Конрада другим путем. Следећи град у коме се искрцао био је древни Тир.

Можда и највећа Саладинова грешка је била та што је велики број крсташа пустио слободно да оде у Тир и тиме им отворио нову базу за поновну инвазију.²¹ Бродови са Запада су лако могли да дођу до луке и да помогну хришћанима у борби против муслимана. Саладин већ новембра 1187. године почиње опсаду Тира, коју брани човек кога арапски летописци зову *Ал Маркиш*. Реч је наравно о маркизу Конраду де Монферу. Султан је свестан да не може заузети Тир без подршке флоте. Међутим, он стиже са само десет бродова, од којих су браниоци Тира успели да спале чак пет.

Тир је, заједно са Триполијем, служио као уточиште већини Франака после катастрофе код Хатина. У тренутку када је упловио у град, становништво је било тотално деморалисано, а Саладинова војска је већ више пута опкољавала град. Међутим Конрадовим уласком долази до преокрета. Један од арапских хроничара га је описао овако: *Човек пун опрезности, будности и неустрашивости, прави демон.*²² Становништво га је дочекало као спасиоца и преклињали су га да их заштити, али је Конрад имао и своје

---

¹⁹ А. Maluf, *Krstaški ratovi u očima Arapa*, 241.

²⁰ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 274.

²¹ А. Maluf, *Krstaški ratovi u očima Arapa*, 237.

²² Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 274.

захтеве. Главни од тих захтева је био тај да га признају за врховног господара, што су становници оберучке прихватили. Чим је ово обављено, Конрад је ступио врло енергично у организовање одбране. О Конрадовој одлучности да одбрани град од муслимана добро сведочи једна ситуација у којој се нашао приликом Саладинове опсаде. Вести о Конрадовом пркосу су дошле и до Саладина, који је пожурио до градских зидина са старцем, затвореником, за кога је веровао да ће бити кључ за освајање града. Тај човек је био Вилијам од Монфера, Конрадов отац, који је сада био доведен пред Конрадове очи, који је посматрао из утврђења шта се догађа. Саладин му је запретио да ће му убити оца уколико не преда град. Трик није успео, а Конрад је одговорио хладнокрвно како му је отац већ дуго живео.²³ Саладин је, знан по својој доброј нарави, ослободио старца. Султан је схватио Конрадову поруку и повукао се, док је он сада могао да се учврсти у Тиру.

Саладин је још једном покушао да освоји Тир, али није успео ништа да уради, јер је Конрад одвојио полуострво Тира, које је за обалу било везано само кратком превлаком, каналом у који је продрла морска вода.²⁴ Ова битка се одиграла 2. јануара 1188. године и тада Саладин одустаје од даље опсаде града. Одржавање војске тада је било свакако најтеже, па Саладин, услед мањка новчаних средстава, распушта половину своје војске и одлази на север, где постоји велики број утврђења које може освојити. Тада муслимани освајају Латакију, Тартус, Бахрас, Сафед, Каубак... Крсташима остају Тир, Триполи, Антиохија и њена лука, као и три осамљене тврђаве.

---

²³ A. R. Azzam, *Saladin*, Harlow 2009, 197.

²⁴ P. Грусе, *Крсташка епопеја*, 275.

Гијева опсада Акре и питање наслеђа круне

Ги од Лизињана је, у међувремену, пуштен од стране Саладина, на молбу краљице Сибиле.²⁵ Саладин је пустио Гија, уз обећање да се неће борити против њега, међутим, Ги је био брз у налажењу свештеника који га је ослободио те заклетве.²⁶ Султан је знао да ће се Ги одмах вратити у Тир и ту би могло да дође до поделе око тога ко ће владати градом. Дошавши пред зидине Тира, Ги је захтевао да буде пуштен унутра. Конрад је рекао Гију да је он једини владар и да становништво њему дугује услугу што су уопште живи. Међутим, Ги је, ако ништа друго, био веома упоран, па је, када су појачања за хришћане почела да пристижу у Свету земљу, саставио скрпљену војску и отишао за Акру. То је био марш лудости, базиран на узвишеном незнању које није узимало у обзир трошкове саме акције. Очигледно да је Ги остао тврдоглав, као и увек, али срећа му је изузетно била наклоњена.²⁷

Заправо, Саладин је имао веома добар разлог да буде опрезан. Иако је примио вести о Гијевој офанзиви са неверицом, више је био забринут због немачке олује која се окупљала на хоризонту. Када су вести о катастрофи у Хатину дошле до Европе, шок је био велики. Папа Урбан III је преминуо од туге када је чуо за катастрофу, док је Хенри II, који је обећао више пута да ће понети крст, занемео од шока, тако да није могао да говори четири дана.²⁸

Ги је, на брежуљку Тел ел Фукар, који се налазио источно од града, подигао је логор. Саладин није оклевао, па је заузео положаје иза нападача, чиме је Ги био опкољен. Коначно се муслиманска војска окупила и Саладин је могао да крене у напад. Надао се да ће Франци изаћи и напасти, али су они то одбили и уместо тога су још учврстили блокаде Акре. Два дана су муслимани нападали, а борбе су биле веома тешке. Ово је била прва теренска борба, још од битке код Хатина, али су Франци остали чврсти пред нападима. Саладин је пажљиво пратио нападе, а Ибн Шадад је навео да је за два дана једва окусио

---

²⁵ Исто, 278.

²⁶ A. R. Azzam, *Saladin*, 200.

²⁷ Исто, 200.

²⁸ Исто, 200.

нешто хране, као и многи тих дана. У међувремену, франачке снаге су се повећавале и досегле су алармантан број. Имад ал - Дин је напоменуо да их је било као мрава и да су још продубили своје ровове, тако да их је било немогуће напасти. Упркос повећаном напору, који је утицао на његово здравље, Саладин је јахао по цео дан одлучан да се бори. „Неће урадити ништа“, жалио се, „осим ако ја не јашем са њима и не надгледам их.“ Доживео је и личне губитке у виду смрти свог нећака, као и драгог пријатеља и другара ал Хакарија. Иако је Саладин био ојачан доласком трупа из Египта, долазила је зима и свака шанса за озбиљну борбу се ту изгубила.²⁹

Лудвиг од Турингија, који је дошао у Тир, успео је да помири Гија са Конрадом, који му се придружио у опсади али је одбио да призна Гија као краља. Сваким даном су хришћанске снаге добијале на јачини, хиљаде француских и италијанских крсташа је долазило, а ојачани су и темпларима под вођством Церарда од Ридефорта, којег је Саладин пустио уз обећање да се неће борити против њега. Међутим, муслимани нису заборавили Церардово обећање, тако да је он поново ухваћен током напада на Акру и тада је убијен. Било је веома јасно да је Саладин требало да нападне Гија пре него што је овај напао Акру. Уместо тога, превише је био фокусиран на надолазеће немачке крсташе и није желео да усмери превише војске на браћење Акре, све до јесени, када је то коначно урадио.

Тих дана стиже нови талас људи из Европе. У луку су упловили венецијански, пизански, ђеновљански и на крају конвој од пет стотина данских, фризијских и фламанских бродова са 10 000 људи.³⁰ Охрабрен овим вестима, Ги 4. октобра напада Саладинов логор и успева да дође до његовог шатора, али су се муслимани брзо консолидовали и одбацили овај налет. Са једне стране бродови су опколили град, са друге Саладин има предност у односу на Гија. Почела је рововска борба за Акру. Желели су да изгладне град, док су их са бродова гађали стрелама, тако су са копна Франци користили камене и ватрене катапултове уз мноштво ужарених кугли.

Рововска борба је била исцрпљујућа, а Франке је тада поделило и поновно династичко питање. Октобра 1190. године умире Сибила, жена Гија од Лизињана, не оставивши потомка. Према франачком праву, које је поштовано и у Сирији, она је *de iure*

---

²⁹ Исто, 202.

³⁰ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 280.

била једина краљица, а Ги јој је само био придружен као некрунисани принц. Ги није могао да наследи круну, већ млађа покојничина сестра, Изабела. Изабела је била удата за креолског барона Онфруа од Торона, веома образованог младића, али он није имао квалитета да преузме улогу вође и супротстави се моћном Саладину. Францима је био потребан снажан владар, човек који је способен да оснује нову династију. Тај човек је био маркиз Конрад од Монфера. Они су одлучили да разведу Изабелу од Онфруа и да је удају за Конрада. Изабела није хтела ни да чује за ову идеју и упорно је одбијала да се разведе од Онфруа.³¹ Изабелина мајка, Марија Комнен је била изузетно утицајна и решила је да убеди своју кћерку у којој мери је брак са Конрадом битан. На крају је, после убеђивања, ипак одлучила да се уда за Конрада. И поред брака са Изабелом, маркиз није могао бити признат за новог краља, јер га нису признавале Гијеве присталице.³² Обојица су са својим присталицама морали да чекају долазак краљева из Француске и Енглеске да би се донела коначна одлука о наследнику круне. По доласку у Свету земљу, Ричард је подржавао Гија од Лизињана, док је Филип био за Конрада. Пошто није могло да се дође до решења, сиријски барони су 28. јула сазвали скупштину и на њој је постигнут компромис. Одлучено је да Ги, пошто је већ био крунисан у цркви Гроба господњег, сачува ту круну за цео живот, а да га наследи Конрад, као супруг јерусалимске принцезе Изабеле.³³ Ипак, скоро годину дана касније, у априлу 1192. године, Ричард је био принуђен да се повинује вољи палестинских барона, који су се скоро сви изјаснили за Конрада од Монферата. Тако је круна прешла на Конрада, док је Ги од Лизињана добио обештећење у виду Кипра, који му је Ричард предао.³⁴

Међутим, његово краљевање је било кратког века. Већ крајем априла, Конрад је био убијен. Наиме, док је шетао уским улицима старог Тира, пришла су му двојица асасина, представивши му се као људи који су дошли да закажу крштење. Пружили су му молбу и док ју је он читао, један од њих забо му је нож у слабину и Конрад је издахнуо готово истог часа.³⁵

---

³¹ Исто, 284.

³² Исто, 285.

³³ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 289.

³⁴ Исто, 304.

³⁵ Исто, 305. Према причању Виљема из Њубурга, два асасина су се инфилтрирала у Конрадову војску и чекала повољан тренутак да га убију. Када су једном приликом, као његови фамилијари, били у његовој

Пут двојице владара до Свете земље

Хенри Плантагенет умире и пре самих припрема за крсташки рат. Њега наслеђује његов син Ричард. Краљ Ричард и краљ Филип Август су напустили Везелај у централној Француској са својим војскама 4. јула 1190. године, премда су преузели другачије руте копном и морем према Месини на Сицилији. Филип Август креће из Ђенове, а Ричард из Марсеља. Иако су поморске руте имале значај и у претходном периоду, ово је први пут да је велики део крсташке војске у Свету земљу ишао бродовима.³⁶ Двојица владара су се састала на Сицилији и тамо се задржали под неразјашњеним околностима пуних шест месеци.³⁷ Током зиме у Месини односи између Ричарда, Филипа Августа и Танкреда од Сицилије су се погоршали са озбиљним сукобима између крсташа и локалног становништва, које је углавном чинило грчко православно у овом делу Сицилије.³⁸ Свакако је да су и Филип и Ричард били сумњичави један према другоме. Филип креће први из Месине 30. марта 1191. године и у Акру стиже 20. априла.

Ричард је имао авантуристичко путовање до Свете земље. Наиме, он креће из Месине 10. априла, али је у Сирију стигао тек 7. јуна. Док је Ричард путовао ка Светој земљи, бура га је насукала на Кипар, који је тада био у рукама Византије. Византијски принц Исак Комнен је непријатељски дочекао Ричарда, на шта он одговара заузимањем главног града тог острва, Никозије.³⁹ Да ли је то био одличан део стратешког размишљања, које је обезбедило крсташима будућност у виду сигурне базе на Блиском Истоку, или је била непланирана реакција према Комненовом опхођењу према Ричардовим

близини, користећи то што је краљ имао мању пратњу него обично, напали су га и убили усред града, William of Newburgh, *The History* (transl. by J. Stevenson), у: *The Church Historians of England IV-2*, London 1856, 595. Сличну причу доноси и Роџер из Ховедена, који каже да су поменута два асасина друго времена били у Конрадовој служби и служили на његовом двору, *The Annals of Roger de Hoveden II* (transl. by H. T. Riley), London 1853, 267.

³⁶ Војска Фридриха Барбаросе била је последња велика војска која је у Свету земљу ишла копном, J. Riley-Smith, *The crusades, 1095–1198* у: *The New Cambridge Medieval History, Volume IV* с. 1024–с. 1198, Part 1, Cambridge 2008, 560.

³⁷ Р. Груссе, *Крсташка епопеја*, 286.

³⁸ D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, 46-47.

³⁹ Р. Груссе, *Крсташка епопеја*, 286. Могуће је да је Саладин поручио Исаку Комнину да мора да задржи енглеску флоту и да не допусти краљу Ричарду да дође до Свете земље, G. Rousseau, *Les historiens musulmans et la troisième croisade*, *Revue des études byzantines Année 1899* 2-7, 343.

следбеницима, који су претрпели бродолом, остаје питање.⁴⁰ Ги од Лизињана није дуго био миран. Чим је чуо за Ричардову епизоду на Кипру, одмах је појурио да му се наметне. Он је затражио од Ричарда да му помогне у борби око круне са Конрадом, заузврат му је помогао у комплетном освајању Кипра. Ричард је, испрва, намеравао да прода острво темпларима, али га је уместо тога поклонио Гију од Лизињана 1192. године.⁴¹ Једна од најважнијих чињеница која се истиче током Ричардовог крсташког похода јесте та да се он константно ослањао на Темпларе и Хоспиталце, који га ни у једном тренутку нису изневерили. У мноштву ривалитета и такмичења, која су погађала Латине у краљевству Јерусалима, ова два реда биле су једине трајне војне снаге на које је Ричард могао да рачуна. Не само да су били искусни, имали добро утврђене дворце, приходе са запада, већ су и остајали изван свих локалних препирки. Није ни чудо што је краљ Енглеске константно поступао по њиховим саветима и уз њихову помоћ.⁴²

Крсташко освајање Акре

Ричард стиже у Акру 7. јуна 1191. године. О доласку Ричарда у Акру и самој његовој појави писали су многи. Један од арапских хроничара је описао и његову епизоду на Кипру. Малек ал - Инкитар је записао: „Тај краљ Енглеске био је храбар и снажан човек, те неустрашив у боју. Иако, по рангу нижи од француског краља, беше богатији и гласовитији као ратник. На путу се био зауставио пред Кипром па га се и докопао, а када се појавио пред Акром, у пратњи двадесет пет галија накрцаних људима и ратном опремом, Франђи стану клицати, палећи големе ватре радоснице, у славу његовог доласка. Што се муслимана тиче, тај догађај им испуни срца бојазни и зебњом.“⁴³

Ричард је био право оличење храброг витеза са запада. Ратоборан, суров и лакомислен. Био је спреман на све како би се дочепао коначног циља. Он је био опчињен

---

⁴⁰ D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, 51.

⁴¹ С. Пеинтер, *Историја средњег века*, 249.

⁴² J. Delaville Le Roulx, *Les Hospitaliers en Terre sainte et Chypre (1100-1310)*, Paris 1904, 115.

⁴³ А. Maluf, *Krstaški ratovi u očima Arapa*, 243.

Саладином и, чим је стигао у Акру, тражио је да се састане с њим. Он пише Саладиновом брату, ал - Аделу, и моли га да уговори састанак са султаном. Саладин му је одговорио: „Краљеви се састају тек по закључењу неког споразума, јер није прикладно ратовати када се већ људи упознају и погосте за истом трпезом.“⁴⁴ Саладин је, ипак, обавестио свог брата да жели да се нађе са Ричардом, под условом да оба владара буду са пратњом. Двојица владара су константно у контакту, али се њихов сусрет ипак не одиграва. Бехаудин објашњава разлоге Ричардовог инсистирања на састанку са Саладином: „Франђима је пре свега била намера, када су нам послали гласоноше, да упознају наше јаке и слабе стране.“⁴⁵

Приликом доласка два владара, порасла су знатно очекивања крсташа. Сваки од краљева се обавезао да ће напасти одређени део града. Тако се Филип одлучио да уништи такозвану *Проклету кулу*, која је штитила Акру са источне стране. Он је наспрам ње поставио огроман камени катапулт, назван *Зли сусед*. Чим је део Проклете куле почео да се урушава, краљ Француске је наредио јуриш на зидине 2. јула, међутим, Саладин је имао спреман одговор, па је одбио овај напад крсташа. Саладин је 3. јула покушао напад на логор, али је био одбијен. Очевидац ових догађаја, Бехаудин, бележи следеће: “Франђи су се ту показали несаломиви попут истинског зида. Један од њихових ратника, права грдосија од човека, попео се на ограду и одбијао муслимане потпуно сам. Другови су му додавали огромно камење и он их је бацао на нас. Погођен више од двадесет пута, што камењем, што стрелама, понашао се као да ништа није примећивао. Тек пошто га је један од наших официра погодио флашом са запаљеним бензином и живог га спалио, био је готов.“⁴⁶

Ситуација у Акри је била изузетно тешка. Било је много рањених и мртвих, епидемије су буктале и опсада је достигала врхунац. Потребно самопоуздање је крсташима улио долазак Ричарда. Он је ишао кроз камп и храбрио своје војнике, посећивао болеснике, иако је и сам био болестан.⁴⁷ Тих дана се енглески краљ сусрео са арапским хроничарем Бехаудином, којем је понудио да пошаље Саладину соколове и

---

⁴⁴ Исто, 243.

⁴⁵ Исто, 243.

⁴⁶ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 287-288.

⁴⁷ G. Rousseau, *Les historiens musulmans et la troisième croisade*, 344.

ловачке псе у замену за кокошке. Бехаудин је тад схватио да су гласине о Ричардовој болести истините, јер је „тражење кокошки значило да је краљ био забринут за своју исхрану.“⁴⁸ Поморска блокада витезова са запада је била изузетно јака и тешко се могла пробити. Два пута је једна египатска флота успевала да се пробије до луке, али уз позамашне губитке. Саладин не би био највећи муслимански владар да није било његове лукавости. У јулу 1190. године дао је да се у Бејруту наоружа огроман брод пун жита, сира, оваца и лука. О лукавству Саладиновом пише Бехаудин који је био његов највернији пратилац. Он нас извештава како су се муслимани прерушили у Франце, како би помогли становништву Акре. Брод који је превозио муслимане је био натоварен свињама на видном месту на палуби, како крсташи ништа не би посумњали. Преко брода су пребацили заставе са крстом и тако пловили ка Акри.⁴⁹ Овај подухват је успео, а становници опсађеног града су муслимане дочекали са одушевљењем. Овим потезом је Саладин доказао да се чак и у оним најтежим тренуцима није мирио са губитком Акре.

Стање у Акри по муслимане било је све критичније. Граду су у помоћ могли да притекну једино изузетни пливачи, који не би били уочени од стране крсташа. О невероватним епизодама, приликом жестоких борби око Акре, извештава нас Саладинов пратилац Бехаудин. Он приповеда о пустоловини једног пливача: “Био је један муслимански пливач по имену Иса, који је ноћу ронио испод душманских бродова, па изрони на другој страни где су га чекали опсађеници. Углавном би носио, закачене за појас, паре и поруке намењене војној посади. Једне ноћи, када беше заронио с три кесе са по три хиљаде динара те више писама, опазили су га и убили. Који дан касније житељи Акре, који су се затекли близу воде, угледаше тело насукано на обалу. Кад прођоше, препознаше Ису пливача, који је још увек имао око појаса златнике и писма добро запечаћена воском. Је ли ико икада видео да неки човек свој задатак, чак и у смрти испуни, и то тако верно као да је жив?”⁵⁰ Муслимани су на све начине покушавали да спасу град, иако се доласком нових војски из Европе, ово чинило узалудним.

Опсађени су писали, ако већ сутрадан нико не учини ништа за њих, да ће бити принуђени да предају град крсташима. Саладин је био разочаран и нашао се у ситуацији

---

⁴⁸ F. McLynn, *Richard and John, Kings at War*, London 2007, 170.

⁴⁹ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 242.

⁵⁰ Исто, 244; F. Gabrieli, *Arab Historians of the Crusade*, Abingdon – New York 2010, 118-119.

да није сигуран шта да ради даље. Прво је размишљао о коначном пробоју обруча и офанзиве на крсташе, али крсташи су били толико укопани и бројнији да би тај подухват довео да ризика бројне војнике и довео би до великог покоља муслимана.

Јуриш Енглеза 11. јула је био кључан у ломљењу отпора преосталих муслимана. Сутрадан, 12. јула 1191. године, Акра је пала у руке крсташа.⁵¹ Арапски хроничар бележи следеће: *Франђи вриснуше од силне радости, док у нашем табору сви беху пренеражени. Војници су плакали и јадиковали. Што се султана тиче, био је попут мајке која је управо изгубила чедо.*⁵² Акра је капитулирала без Саладиновог одобрења и, док је посланик из града донео вести, било је прекасно да се реагује. Услови предаје су подразумевали да сви бродови у луци буду предати, чиме се ефикасно уништавала Саладинова морнарица. Један од два виша заповедника муслиманске војске у граду је додељен краљу Филипу за откуп, а други Ричарду, док је Саладин повукао већину својих трупа назад до Шафр`амра, неколико километара према путу ка Сефорији. Свађа је избила међу крсташима када је један од Ричардових војника бацио заставу војводе Леполда Аустријског са зидина, прокламовавши да војвода није требало да изложи своју заставу заједно са њиховим победничким краљем.⁵³ Ово је један од многих доказа да су размирице постојале и међу самим хришћанима, још од самог почетка ратовања.

Филип је тада објавио да се враћа назад у Европу. Он је у Палестини оставио војску на челу са Игом III, затим се 2. августа укрцао на брод у Тиру и окончао своју епизоду у крсташком рату. Преносила се прича да је француски краљ тешко болестан и да му је неопходна другачија клима, како би што пре оздравио. Ричард је врло сумњичав према оваквом брзом Филиповом одласку, па је пренео поруку Филиповим људима: „Овај одлазак није частан, али ако је Ваш господар заиста болестан, може да се врати кући.“⁵⁴ Филип је сматрао да је своју мисију испунио освајањем Акре, на Ричарду је било да освоји Јерусалим. Приликом уласка у Акру, Ричард је затекао оронуо град у сваком погледу.

---

⁵¹ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 288. D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, 51; F. Barlow, *The Feudal Kingdom of England 1042-1216*, New York 1999, 296.

⁵² A. Maluf, *Krstaški ratovi u očima Arapa*, 245.

⁵³ D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, 51.

⁵⁴ G. Rousseau, *Les historiens musulmans et la troisième croisade*, 346.

Краљ се енергично противио сваком виду пљачке града од стране хришћана. Војска је била на сваком ћошку града, како би се спречила пљачка.⁵⁵

Ричардов покољ заробљеника Акре

Број муслиманских заробљеника је био близу 3000, после пада Акре. Један део услова предаје била је размена заробљеника са којом је Саладин био сагласан и био је спреман да плати висок откуп за гарнизон Акре. Детаљи око тога зашто договор није постигнут нису познати, али након што је Саладин пустио прву групу затвореника 24. јула, дошло је до расправе око висине откупа.⁵⁶ Неколико дана касније, 31. јула, краљ Филип Август је отпловио ка Француској. Краљ Ричард је тако постао практично неоспоран владар читаве крсташке армије. 11. августа крсташки изасланици су подсетили Саладина да је прва примопредаја новца и заробљеника следећег дана. Десет хиљада динара и већина од Саладинових 1600 заробљеника је било спремно, али се спор наставио након што је Ричард ослободио прву групу заробљеника из Акре.⁵⁷ Саладин је био спреман да преда часни крст, на коме се веровало да је Исус разапет, сматрајући да ће тако битна реликвија за хришћане натерати Ричарда да попусти и пусти заробљенике. Међутим, Ричард је што пре желео велику офанзиву ка југу, па није хтео претерано да се упушта у преговоре око заробљеника Акре, сматрајући да ће га то додатно закочити. Ричард је, како су бележили европски писци и арапски хроничари, био најбољи војник свога времена, али му је итекако фалило дипломатског духа.⁵⁸

Девет дана након што је ослободио прву групу заробљеника, краљ Ричард је наредио да се остали заробљеници, укључујући жене, децу и породице сакупе и погубе.⁵⁹

---

⁵⁵ Исто, 346.

⁵⁶ F. McLynn, *Richard and John, Kings at War*, 171. помиње суму од 200.000 динара, а такође наводи да је постојао услов да се становници Акре покрсте.

⁵⁷ D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, 54-55.

⁵⁸ Р. Гресе, *Крсташка епопеја*, 290. Када је била победа у питању, Ричард је био бескрупулозан према неверницима али и према крсташима, М. Michaud, *Histoire des croisades, deuxieme partie*, Paris 1825, 455.

⁵⁹ Према Вилему из Њубурга, Ричард је наредио да се обезглави 2 600 муслиманских заробљеника с обзиром да се Саладин није појавио на дан који био одређен за размену заробљеника. Муслимани су наводно били

Једини поштеђени су били високи чиновници војске и политички лидери, који су коначно откупљени следеће године. Погубљење је посматрано од стране Саладинових извиђача, који су покушали да се умешају, али без успеха.⁶⁰ Саладин је био видно разочаран и изнервиран Ричардовим поступком. Он је имао исту прилику то да уради више пута, али је ипак пуштао слободно заробљенике да одлазе у Тир.

У писму опату од Клервоа, Ричард је написао: „Око 2600 Сарацена су прописно погубљени, док је неколицина племића поштеђена и ми се надамо да ћемо добити Часни Крст и одређене хришћанске заробљенике у замену за њих.“⁶¹ На основу овог писма би се могло закључити да је Ричарду било веома стало да се реши питање појединих хришћанских заробљеника, као и да добије Часни Крст, због чега није погубио све муслиманске заробљенике.

Саладинов однос према енглеском краљу је био невероватно хуман, чак и за време велике борбе око Акре. Ричард се током опсаде Акре разболео, а Саладин му је послао напитака, начињен од снежне либанске воде, како би што пре оздравио. Ричардов углед је много пао у очима муслимана и самог Саладина. Њему није преостало ништа друго, но да поступи исто као и Ричард, те је убио заробљене крсташе.⁶²

огорчени на Саладина „што је оне који су му верно служили препустио мачу.“ Енглески историчар даље наводи да су муслимани који су држали тврђаве због овога клонули духом, уплашени да би њих могла задесити судбина својих сународника. Стога су одбијали да и даље држе поменуте тврђаве, те је Саладин био принуђен да их сруши, William of Newburgh, *The History*, 593. Роџер из Ховедена тврди да муслимани договореног дана нити су вратили Часни крст, нити су ослободили хришћанске заробљенике, а такође нису платили ни предвиђену суму новца, што је био разлог да Ричард нареди смрт заробљеника, *The Annals of Roger de Hoveden II*, 219.

⁶⁰ D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, 55; P. Грусе, *Крсташка епопеја*, 288. тврди да је Саладин са тугом с околног брежуљка посматрао тај приказ. Његов историчар Абу Шама, записао је следеће: „Тог петка у подне, угледали смо крстове и франчке заставе како се усправљају на зидинам. Заглушујућа граја одушевљења допирала је из франчког табора, док су се у нашем могли чути само јецаји и јауци. Згрожени, посматрали смо маркиза од Монфера како са заставама четири хришћанска краља улази у Акру и поставља их на место исламских, једну на цитадели, другу на минарету велике џамије, трећу на бедему...“

⁶¹ D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, 55; *The Annals of Roger de Hoveden II*, 222.

⁶² P. Грусе, *Крсташка епопеја*, 290.

Пакао Арсуфа

Крсташи су морали да крену даље ка југу. Ричардов план је био да обезбеди сиријску обалу, одакле би касније могао своју силу да усмери ка Јерусалиму.⁶³ Крсташи су на обалском појасу имали предност јер им је током целог пута стизала храна са обале од бродова који су крстарили хришћанском територијом. Саладин свакако није могао мирно да гледа ово марширање кроз Палестину, па их је пратио константно путем брежуљака, чекајући Ричардову грешку. Занимљивост коју је забележио Бах' ал- Дин о овим догађајима је та да су два Бедуина отишла код Ричарда, пре него што је изашао из Акре, обавештавајући га да је Саладинова војска сада толико слаба да су крсташи могли лагодно да се крећу ка југу.⁶⁴ Када се испоставило да то није тачно, Ричард је касније наредио егзекуцију два Бедуина, који су га навели да верује да Саладинова војска више не представља претњу.⁶⁵

Судар истока и запада се у много чему видео тада. Крсташка, одлично одевена војска и формација, која је могла бити врло тешко пробијена, арапска брза коњица и стрелци, који су били изузетно способни и могли су одапнути велики број стрела за изузетно кратко време. Слику о овим формацијама и наоружању нам врло добро приказује Амброаз који бележи: *Турци, те сотоне од људи, пуцали су од једа видевши нас тако нерањиве у нашим оклопима и почели су нас називати људима од гвожђа.*⁶⁶ Он је у својој епопеји описао и нападе муслимана. Био је фасциниран њиховим коњаницима који су били изузетно брзи и како је он записао: *Одапну кишу стрела и неприметно ишчезну у облаку прашине.* Међутим, и поред учесталих напада на крсташку колону, они су напредовали ка југу без већих проблема. На самом почетку похода, муслимани су такође узели неколико затвореника које је Саладин испитивао и погубио у знак одмазде за масакр изван Акре.⁶⁷

---

⁶³ F. Barlow, *The Feudal Kingdom of England 1042-1216*, 297.

⁶⁴ D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, 58.

⁶⁵ Исто, 66.

⁶⁶ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 292.

⁶⁷ D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, 66.

Саладин је знао да не може да брани градове попут Кармела и Цезареје, па их је разорио. Крсташи стижу до Арсуфа, а у вртovima, који су претходили том градињу, Саладин је намеравао да уђе у отворену борбу са њима. Убрзо се хришћанска војска нашла опкољена, а непозната европска хроника нам даје ближе детаље: „Испред емира наступили су трубачи и добошари, оглашавајући се громко својим инструментима и урлајући као прави демони. Ни да је Господ Бог у том тренутку загрмео, не би се од њих могао чути. За коњицом, заклањајући се штитовима, ишли су црнци и Бедуини, ти окретни и хитри пешадинци. Сви одреда нишанили су наше коње како би нам онеспособили витезове.“⁶⁸

Тог 7. септембра 1191. код Арсуфом је било изузетно вруће и крсташи су, опкољени Саладиновом војском, мислили да нема излаза. Ова ситуација је у много чему подсећала на битку код Хатина 1187. године, која је вођена у невероватно тешким условима, на које није навикла војска која је пристигла са запада. Муслимани су пред Арсуфом напали крсташе веома брзо и засули их стрелама које су покосиле велики број војника. Амброаз бележи следеће: *У читавој хришћанској војсци није било човека који није пожелео да тог тренутка оконча своје ходочашће.*⁶⁹ Међутим, Ричард није желео да војска прође као код Хатина, те је консолидовао редове и припремио се за одбрану. Хоспиталцима је наредио да издрже што више могу, јер су били заштитници, али су били на ивици снага. Ричард је припремао јуриш којим је требало да зароби или потпуно уништи муслиманску војску. Договор је био да се пре ступања у акцију, испред три ешелона, постави по шест трубача који би својим изненадним оглашавањем најавили јуриш читаве крсташке коњице. Тај јуриш је био изузетно брз и почистио је све пред собом. Наиме, Бах` ал - Дин, који је сведочио шта се догодило, верује да су крсташке акције биле добро испланиране, правремене и добро кординисане.⁷⁰

Бехаудин, који се налазио поред Саладина, бележи следеће: „Онда је франачка коњица сабила своје редове и, знајући да је ништа не може спасти осим натчовечанског напора, одлучила да изведе јуриш. Лично сам видео те коњанике, окупљене око пешадинаца који су нас били опколили. Зграбили су копља, урликали у један глас и,

---

⁶⁸ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 292.

⁶⁹ *Исто*, 293.

⁷⁰ D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, 75.

пошто им је пашадија направила пролаз, бацили су се свом силином на нас. Једна дивизија јурнула је на наше десно крило, друга на лево, а трећа на средишњицу и сви наши разбежали су се главом без обзира...“⁷¹

Песник Амброаз је посебно био одушевљен Ричардовом борбеношћу и витешким умећем. Он бележи: „Ричард је мамузама подбо коња и бацио се на непријатеља. Тога дана начинио је такве подвиге да су свуда око њега, и с једне и с друге стране, и напред и позади, лежала тела побијених Сарацена, а преживели, видевши га још из далека, склањали су се да га пропусте. Свуда унаоколо могла су се видети тела брадатих Турака како леже покошена као снопље.“⁷²

Арапски хроничар, Абу Шама није имао намеру да прикрије успех крсташа, па је записао следеће: „Франци су јуришали брзо у том општем хаосу, приморавајући трупе које су се нашле испред њих у бег.“ Бах ал - Динов навод је био нешто личнији: „Једна група је јуришала на наше десно крило, друга на лево и трећа на центар. Испоставило се да сам ја у средини и намера ми је била да се прво придружим левом крилу, с обзиром да ми је било најближе али је било потпуно уништено. Затим сам покушао да се придружим десном крилу, али сам приметио да се повлачи и да је у најлошијем стању од свих. Био сам на крају решен да се придружим султановој гарди, која је била у резерви као подршка за све остале по потреби. Када сам дошао до њих спазио сам да је султан задржао само 17 људи и да је остале повео у борбу. Када се султан осврнуо и схватио да је дошло до преокрета ситуације у корист крсташа, он се вратио својој гарди, али је тамо затекао овај скроман број. Он је стајао усправно између њих док су људи бежали на све стране, али је и даље заповедао бубњарима да наставе лупање. Наредио ми је, као и свима који су бежали, да се скупимо око њега. Ипак, муслимани су били на рубу пораза.“⁷³

Победа код Арсуфа била је изузетно битна за крсташе.⁷⁴ Хатин су сада полако заборављали и сви су били спремни за оно најважније, а то је повратак Јерусалима у руке хришћана. Пад Акре је био озбиљан ударац за Саладина. То је био велики стратешки

⁷¹ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 294.

⁷² Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 294.

⁷³ D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, 79.

⁷⁴ Према Виљему из Њубурга, причало се да такво крвопролиће Саладин није доживео у својих 40 година ратовања. Такође, наводи како је том приликом погинуо извесни Џејмс де Авенис, чувени ратник кога су и краљ и војска веома оплакивали, William of Newburgh, *The History*, 594.

пораз и коштао га је много трупа укључујући најбоље ратнике из његове војске. Пратећи све пажљиво једно за другим, пад Акре и битка код Арсуфа представљали су крупне ударце који су се одражавали на Саладинов престиж у муслиманском свету.⁷⁵

Ричардово оклевање пред Јерусалимом

Саладин жели да препречи пут ка Јерусалиму на који су се упутили крсташи. Он је сада у тешком положају. Његова војска је губила морал, али је султан успевао да их охрабрује тако што им је стално говорио да се они налазе на својој земљи и да ће хришћани морати много да се намуче да би освојили Јерусалим. Саладин је постао свестан да се не сме више упуштати у отворен сукоб са Ричардом, па је почео да исељава муслиманско становништво из градова. Они су се у поворкама кретали ка Египту.

Као изузетно битан центар ходочашћа, Ричард је обновио Јафу јер се много људи са запада управо ту искрцавало. Владало је невероватно одушевљење међу војницима самом чињеницом да се приближавају Јерусалиму. Међутим, Ричард Лавље Срце је оклевао. Он је 1191. године на Божић био на свега двадесет километара од Јерусалима, а његови војници нису могли да дочекају да угледају Свети град и да имају прилику да га врате хришћанима. Амброаз описује како су болесни изјављивали да су оздравили, војници су гланцали своје штитове и сви су се спремали за финалну епизоду.⁷⁶ Ричард, међутим, наређује повлачење. Свакако да ситуација није била иста као она приликом освајања Јерусалима 1099. године. Ричарда је пратила у стопу Саладинова изузетно покретна војска и сва села око њих су била пуна муслимана. За време освајања Јерусалима 1099. године, Готфрид Бујонски је могао несметано да освоји Јерусалим јер му ниједна војска није правила проблеме.⁷⁷ Три пута је краљ Енглеске био изузетно близу Јерусалима, али се није одлучио за напад. Он је вратио војску на обалу желећи да буде близу својих база и одатле

---

⁷⁵ D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, 81.

⁷⁶ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 295.

⁷⁷ *Исто*, 295-296.

да отпочне преговоре са Саладином. Муслимани су држали залеђе, док су хришћани поново контролисали обалу.

Преписка између краља Ричарда и султана Саладина

Ричард је био спреман за мир. Журило му се назад у Европу, али се ипак надао да може извући и велику добит из преговора. Он пише Саладиновом брату, Ал Аделу. Једна порука је гласила овако: „И наши и Ваши изгинуше, земља је у рушевинама и ово нам се потпуно истргло из руку, свима нама. Не мислиш ли да је свега доста? За нас су само три ствари спорне: Јерусалим, Истински Крст и територија. Када је реч о Јерусалиму, то је наше светилиште и никада нећемо пристати да га се одрекнемо, макар се борили и до последњег човека. У погледу територије, хтели бисмо да нам буде враћено све што је западно од Јордана. Што се тиче Крста, он за Вас представља само комад дрвета, док је за нас његова вредност непроцењива. Нека нам га султан дадне, па да окончамо ову исцрпљујућу борбу.“⁷⁸

Када је Ал Адел прочитао поруку, одмах је пренео Саладину који је узвратио оштро: „Свети град је наш колико и Ваш, нама је чак и важнији, јер је управо ка њему наш Пророк кренуо на своје чудесно ноћно путовање и у њему ће се наша заједница ујединити на дан страшног суда. Према томе, уопште не долази у обзир да га напуштамо. На то муслимани никада не би пристали. Што се тиче територије, одувек је била наша, а Ви сте је заузели тек привремено. Успели сте је запосести само због слабости муслимана који су тада на њој живели, но све док буде рата нећемо Вас пуштати да уживате у својим поседима. А што се тиче Крста, он представља велики адут у нашим рукама и растаћемо се од њега само ако заузврат добијемо какав значајан уступак у корист Ислама.“⁷⁹

У почетку је заиста изгледало да било какав компромис није могућ. Ова два поносита владара су ипак била спремна на одређене уступке, обојица су врло добро знали

---

⁷⁸ А. Maluf, *Krstaški ratovi u očima Arapa*, 246.

⁷⁹ *Исто*, 247.

шта доноси наставак ратовања. За Ричарда, даљи останак на истоку би могао да га кошта краљевства у Енглеској, које су већ почели да распарчавају великаши. Са друге стране, Саладин је био у тешком положају после пораза код Акре и Арсуфа. Војска није више самоуверена као раније и боје се најгорег, пада Јерусалима.

Било је и неких превише романтичарских размишљања у која се упуштао чак и сам краљ Енглеске. Саладинов брат, Мелик ал - Адил, био је у плану да се ожени Ричардовом сестром, краљицом Жаном од Сицилије, и да тако заједно владају. О овом предлогу нас обавештава Бехаудин: „Ал Адел ме позва да ми пренесе исход последњег преговора. Према споразуму што га је смислио енглески краљ, Ал Адел би се оженио његовом сестром. Она је била удата за господара Сицилије који је умро. Пар би живео у Јерусалиму. Краљ би земље којима влада, од Акре до Аскалона, дао својој сестри, која би постала краљица приморја, односно сахела. Султан би своје приморске поседе уступио своме брату, те би овај постао краљ сахела. Онда би њима двома био поверен Крст, а заробљеници из оба табора били би ослобођени. А затим, пошто би склопили мир, енглески краљ би се вратио у своју земљу преко мора.“⁸⁰

Ово је свакако био занимљив предлог, али превише романтичарски. Међутим, Ал Адел је био одушевљен овом идејом и хтео је на све начине да убеди свога брата да ово прихвати. Он је замолио Бехаудина да утиче на Саладина како би он на крају и пристао на овај брак. Свакако да је Ричард имао скривене намере, а то је касније схватио и Саладин. У случају да Саладин не прихвати ову понуду, енглески краљ је мислио да ће доћи до расанка Ал Адела и моћног султана. У тој комбинацији, Ричард је сматрао да постоји могућност да приволи Ал Адела да пређе на његову страну.

Бехаудин даље бележи: „И тако изађох пред султана и понових му све што сам чуо. Он у први мах рече да у томе не види ништа лоше, али да по његовом мишљењу сам енглески краљ никада неће прихватити један такав споразум, те да је у питању само неслана шала или марифетлук. Замолих га у три наврата да потврди свој пристанак, што он и учини. Онда се вратих Ал Аделу да му јавим за султанов пристанак. Он брже - боље посла у непријатељски табор гласоношу са својим одговором. Али проклети Енглеz му

---

⁸⁰ Исто, 247.

поручи да му је сестра страховито побеснела када јој је брак предложен. Све се клела како се никада неће подати муслиману!⁸¹

На крају се брак, како су многи и очекивали, није остварио. Ричард се месецима приближавао Ал Аделу у нади да ће му послужити против Саладина. Међутим, у овим дипломатским играма, ни Саладин није остао дужан Ричарду. Док је у преговорима са Ричардом, Саладин се обраћа господару Тира, Конраду од Монфера, који је у изузетно лошим односима са краљем Енглеске. Конрад се прибојава да ће му Ричард напасти поседе. Он је чак предложио султану и савез против *Франђа са мора*. Саладин је био исувише лукав да би прихватио ову понуду као решену ствар. Он је свакако умео да искористи ове преговоре како би извршио што већи притисак на Ричарда. Саладин је врло добро знао шта се дешава у Енглеској и исто је тако знао да се управо због тога Ричарду жури да склопи какво такво повољно примирје.

Преговори нису напредовали и тако је Ричард одлучио да још једном крене пут Јерусалима. Гонећи муслиманску патролу, 12. јуна 1192. године стигао је веома близу Светог града. Међутим, и овога пута је био окружен Саладиновим снагама, па је морао да одустане. Моћни Плантагенет поново тражи од Ал Адела да му уговори састанак са Саладином, али му султан на то одговара: „Краљеви се сусрећу тек након закључења споразума. У сваком случају, ја не разумем твој језик, а ни ти не знаш мој, па нам треба преводаца у кога бисмо обојица имали поверења. Нека онда тај твој човек буде гласоноша међу нама. А када постигнемо неку сагласност, састаћемо се и међу нама ће завладати пријатељство.“⁸²

Преговори су били изузетно тешки и Саладин се повлачи у Јерусалим, чекајући Ричардов потез. Саладин је имао слику мировног уговора. Он је сматрао да би најбоље било да свако задржи оно што има. Хришћани би могли да долазе у Јерусалим на ходочашће, али град остаје у рукама муслимана.

---

⁸¹ Исто, 248.

⁸² Исто, 248-249.

Крсташка одбрана Јафе

Ричардова војска је све више губила морал и жељу за ратовањем и нашли су се у изузетно тешкој позицији. Краљ Енглеске је знао да не може изазвати Саладина на отворену борбу, па је решио једном брзом пљачком да поправи морал војске. Недалеко од Аскалона, у пустињи Неџеб, Ричард је са својим витезовима опљачкао богат караван, крај једног места по називу Округла цистерна. Био је то богат плен, камиле су биле натоварене златом, тканинама, шаховским таблама од слоноваче, цаковима шећера, разним зачинама и свим и свачим што може пружити маштовити источни свет.⁸³ Ова пљачка није много помогла крсташима, јер су сви били свесни ситуације у којој се налазе тренутно.

Ричард се у јулу 1192. године упутио ка Бејруту, док је у Јафи оставио само један гарнизон. Лукави Саладин је желео што пре да искористи одсуство моћног сизерена. Он је 26. јула напао град, већ сутрадан муслимани су успели делимично да поруше зидине између кула, али су крсташи на том месту запалили ватру и тако спречили пад града.⁸⁴ Бехаудин је био импресиониран војном етиком моћних витезова са Запада, па је записао следеће: *Какви су само задивљујући ратници били ти људи, какви јунаци!* Зид је на крају био срушен 31. јула, али крсташи су се затворили у цитаделу и предвече су решили да започну преговоре о предаји града. Сутрадан ујутру, 1. августа, пред Јафом се појављује Ричард који долази Ђеновљанском галијом и неколицином витезова са Запада. Амброаз нас боље упознаје са ратником какав је био Ричард. Он бележи да краљ Енглеске није сачекао ни да брод пристане, већ је одмах ускочио у воду до појаса са данском секиром у руци и штитом о врату. Косио је све муслимане који би му се нашли на путу. Чим је ушао у град, кренуо је да се обрачунава са бројним муслиманима који су већ почели да пљачкају куће. Јурнуо је на Саладинову војску и за веома кратко време је заузео муслимански логор. Амброаз даље бележи: „Након тога, краљ је поставио шатор управо

---

⁸³ Р. Гресе, *Крсташка епопеја*, 298.

⁸⁴ Виљем из Њубурга преноси како је Јафа већ дуже време била напуштена од стране хришћана, а одавно и од стране муслимана, те је с тога Ричард почео да обнавља град, William of Newburgh, *The History*, 595.

на месту с којег је Саладин побегао. Баш на том месту улогорио се Ричард Велики. Никада ниједан паладин, па чак ни код Ронсевоа, није учинио сличан подвиг.“⁸⁵

Бехаудин је цитирао неколико Ричардових опаски на рачун Саладина и муслимана. Он је записао: „Ваш султан је, нема збора, највећи којег је Ислам икада имао, но ево, само што сам се појавио, напустио је логор! А погледајте ме, немам ни оклопа, а на ногама ми је обична морнарска обућа. Нисам, дакле, дошао да га победим. Зашто је онда побегао?“⁸⁶ Ричард је заиста располагао са малим бројем војника код Јафе. Било је око 2000 људи, од којих само педесетак витезова.

Повлачећи се, муслимани су стигли до Јазура. Били су изузетно постиђени што их је овако мала трупа одбацила тако далеко. Они су, свакако, желели освету, па су у ноћи између 4. и 5. августа решили да нападну крсташки логор. Док су, под окриљем ноћи, ишли ка Јафи, избила је свађа међу мемелуцима што их је успорило, па су пред град стигли у зору. Један Ђеновљанин, који је био мало одвојенији од логора, успео је да их уочи и да подигне узбуну у логору. Многи од крсташа су једва су имали времена да узму оружје и да се упусте у борбу.⁸⁷ Ипак, крсташи су успели да консолидују своје редове. Ричардова војска је била збијена и са једним коленом на земљи да би били стабилнији, са пободеним копљима испред себе, успели су да одбију први налет муслимана. После тога, Ричард убацује стрелце међу своје копљанике и, чим се непријатељска коњица приближи и разбије о копљанике, стрелци ступају у борбу и, циљајући коње, уносе пометњу у муслиманске редове.

Саладин је био немоћан, Бехаудин хвали крсташе: *Неустрашивост Франака била је толика, да је нашим обесхрабrenим трупама преостало једино да их држе у обручу на извесном одстојању...* Ричард је био неустрашив, косио је све пред собом, многи хроничари бележе да таквог ратника свет још дуго неће имати. Секао је непријатеље као да су снопље. Једном приликом је једном муслиману одсекао руку и главу једним ударцем. Ричарда нико није могао да надмаши на бојном пољу. Често је на свом оклопу имао толико забодених стрела да нико није могао ни да их преброји, али њему то није

---

⁸⁵ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 299.

⁸⁶ *Исто*, 299.

⁸⁷ *Исто*, 300.

сметало да настави да се неустрашиво бори са непријатељем.⁸⁸ Тог 5. августа битка је трајала читавог дана, да би се на крају немоћна Саладинова војска повукла, победа крсташа била је потпуна.

Ричардово примирје са Саладином

Ричардово оклевање и ненападање Јерусалима снажно утиче на морал војске. Енглески краљ се одлучује да изгради велику тврђаву у Аскалону, размишљајући како ће из ње повести нови крсташки поход на Египат. Чим је довршена изградња, Саладин је инсистирао да она буде порушена пре склапања мировног уговора. Ричард је сада већ у готово безизлазној ситуацији. Почели су да га напуштају витезови који су били разочарани одустајањем од напада на Свети град. Пријатељи су га притискали да мора што пре да се врати у Енглеску и, поврх свега, разболео се. Саладин се од почетка Трећег крсташког рата надао да ће Филип бити тај који ће водити преговоре, јер је сматрао да би се с њим лакше договорио и да би тако закључени мир по њега био повољнији. Арапски хроничар Бехаудин тврди за Филипа да није да нема храбрости, већ да је практичан и да би пре изабрао частан мир него славну победу.⁸⁹

Ричард отпочиње преговоре. Он пише Саладину како мора бити потписан прихватљив мир или ће бити принуђен да ту презими. Султан је био исувише лукав да би га оваква претња заплашила и приморала да уради како каже Ричард. Саладин је свом гласнику рекао да краљу Енглеске пренесе следеће речи: „Казаћеш краљу да у погледу Аскалона нећу попустити. Што се тиче, пак, његовог наума да у овој земљи презими, мислим да је то неизбежно, јер он добро зна да ћемо му ту земљу, које се дочепео, преотети чим оде. А могуће је да му је узмемо ако и не оде. Зар заиста жели провести зиму овде, на два месеца удаљености од своје породице и своје земље и то док је још у пуној снази и може уживати у радостима живота? Ја бих, са своје стране, могао овде провести и зиму и лето, па следећу зиму и следеће лето, јер сам у својој земљи, међу својом децом и

⁸⁸ Исто, 301.

⁸⁹ G. Rousseau, *Les historiens musulmans et la troisième croisade*, 342.

ближњима, који се брину о мени, а имам сем тога једну војску за лето, а другу за зиму. Ја сам стар човек који више не тражи животна задовољства. Стога ми није тешко и даље чекати, све док Алах не подари победу једноме од нас.“

Енглески хроничар, Ричард из Дивајзиза, доноси неке занимљиве податке о мировним преговорима између хришћана и муслимана. Плашећи се да ће краљ Ричард умрети, Хуберт Волтер, епископ Солзберија и Хенри, гроф Шампање, одлучили су да тајно, без његовог знања, поведу преговоре о примирју са Саладином, који је у ту сврху послао свог брата Сафатина. Након преговора, Сафатин се вратио у Јерусалим, где је сазвано веће које је расправљало о примирју. Након 17 дана бурне расправе, веће је одлучило да се Ричарду понуди примирје које би трајало 3 године, 3 месеца, 3 недеље, 3 дана и 3 сата. Свака страна би задржала оно што у том тренутку поседује; хришћани би могли да утврђују Акру, а муслимани Јерусалим. Две стране ће у том периоду моћи да склапају уговоре и да тргују. Сафатин је са овим предлозима послат енглеском краљу.⁹⁰

Ускоро је Ричард оздравио, те је одлучио да још једном покуша да освоји Јерусалим. Како, у наставку, енглески хроничар приповеда, енглески краљ је сазвао све људе од Тира до Аскалона, способне да носе оружје. Пред њим се нашло мноштво људи, углавном пешадије, одбацио их је као бескорисне, те му је остало свега 500 витезова и 2000 штитоноша чији су господари пострадали. Објавио им је да трећег дана морају пратити свог краља у битку, да погину као мученици или да, на јуриш, освоје Јерусалим. Међутим, епископ Солзберија и гроф Шампање, због преговора о примирју који су предузети без Ричардовог знања, одлучили су да спрече краља у његовим плановима. Покушали су да обесхрабре војнике и да их одговоре од напада, што није било нарочито тешко, имајући у виду ситуацију, и у чему су успели. Трећег дана краљ је затекао само 900 војника, што га је веома разљутило.⁹¹ Ричарду, који се потиштен вратио у логор, пришли су епископ Хуберт и гроф Хенри и, правећи се да ништа нису договарали са муслиманима, успели су да га наговоре да пристане на преговоре о примирју. Затим су се епископ и гроф обратили Сафатину који је дошао пред Ричарда и изложио му услове примирја. На крају је

---

⁹⁰ *The Chronicle of Richard of Devizes Concerning the Deeds of Richard the First, King of England*, London 1841, 73. Сафатин је и у новембру претходне године пре преговарао са Ричардом. Том приликом му је послао и седам камила и шатор, Т. А. Archer, *The crusade of Richard I 1189-92*, New York – London, 1889, 183.

⁹¹ *The Chronicle of Richard of Devizes*, 75-76.

одлучено да ће се одлука о прихватању или одбијању примирја донети након седам недеља.⁹²

Седмог дана седме недеље се појавио Сафатин са многим моћницима који су желели да виде краља. Примирје је заклетвом потврђено са обе стране, а такође је одлучено да Аскалон у току примирја неће бити ни хришћански, ни муслимански, мада ће право на обраду земље која припада граду припасти хришћанима. Хенри и Хуберт су са бројном пратњом отишли у Јерусалим да обиђу хришћанска Света места. Тамо су затекли хришћане који су патили као какви мученици: везани заједно ланцима, ногу пуних жуљева, ишибаних стражњица, леђа прекривених масницама и модрицама; носили су камен зидарима, који су утврђивали Јерусалим, како га хришћани не би могли освојити.⁹³

Ричард свакако није могао још дуго да се задржи на Истоку. У домовини су се издешавале многе ствари које су га натерале да се врати. Филип Август, коме Ричард с правом није никада веровао, и Јован Без Земље почели су да распарчавају енглеско краљевство. Већ 3. септембра 1192. године потписан је петогодишњи мир. Крсташи задржавају обалски појас од Тира до Јафе и признају Саладинову власт у остатку земље, залеђу са Јерусалимом. Битно је истаћи да је Саладин дозволио свим хришћанима да слободно долазе на ходочашће у Јерусалим.⁹⁴

Многи од крсташа су се одмах по успостављању примирја упутили ка Јерусалиму да се поклоне Христовом гробу. Ричард није желео да обиђе Јерусалим као гост, он се заклео да ће у град ући као освајач. Након месец дана, моћни Плантагенет напушта Оријент, не видевши ни Свети гроб ни Саладина. Ричард Лавље Срце је био баш тај који је био иницијатор мирнијих и пријатељскијих односа између хришћана и муслимана. Енглески краљ није сматрао да је испунио мисију као Филип Август. Никада није могао да прежали то што није ослободио Јерусалим и, због тога, пре његовог самог одласка 9. октобра 1192. године није ни желео да посети Света места.⁹⁵

---

⁹² Исто, 76-77.

⁹³ Исто, 77-78.

⁹⁴ Исто, 250. S. Runciman, *A History of the Crusades, Volume III, The Kingdom of Acre and the Later Crusades*, Cambridge 1995, 73.

⁹⁵ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 302.

Саладинова смрт

Саладин је био подједнако заслужан за постигнути мир. Он је био принуђен да хришћанима препусти целу палестинску обалу са Јафом и Акром, али је сачувао оно најважније, Свети град, Јерусалим. Муслимански свет до тада није имао таквога владара попут Саладина, хуманог и апсолутно оданог својој вери, а испоставиће се ни касније. Његову хуманост и владарску луцидност хвале европски писци и арапски хроничари.

Крсташи никада нису успели да поврате снагу коју су некада имали. Саладин је, након свих борби, био у тешком телесном стању. Често се консултује са лекарима у Каиру и Дамаску. У Каиру је имао изузетно угледног лекара, јеврејско - арапског порекла, који је дошао из Шпаније. Био је то Муса Ибн Мајмон, познатији под именом Мајмонид.⁹⁶ Султанов организам је слабио, иако је имао педесет и пет година, осећао је да неће још дуго издржати. Своје последње дане живота је провео у омиљеном граду, Дамаску. Све се теже кретао, да касније не би успевао ни да устане и све је ређе долазио до свести. Дамашчани, чувши вести о Саладину, уплашили су се да у граду не завлада анархија. Саладиново стање је 2. марта било најкритичније. Његов најстарији син, Ал Афдал, тражи од Бехаудина и од још једног султановог сарадника, кадије Ал Фадила, да проведу ноћ у цитадели. На крају су оставили некога другог, да житељи не би помислили оно најгоре и, можда после тога, почели да пљачкају сам град.

О последњим тренуцима Саладиновог живота нас обавештава његов верни пратилац Бехаудин: „Овај је читао ајете из Курана, говорио о Алаху и ономе свету, док је султан почивао без свести. Кад сам се вратио, сутрадан ујутро, већ је био мртав. Алах му се смиловао! Испричали су ми да се султан, кад је шејх учинио ајет: „Нема другог бога до Алаха и њему се успињем“, наједном насмешлио, лице му се озарило, а потом је испустио душу.“⁹⁷ Саладин није дочекао да оде као ходочасник у Меку. Овај племенити владар умире између 3. и 4. марта 1193. године у Дамаску.⁹⁸ Велика туга је завладала у Дамаску и

---

⁹⁶ Исто, 250.

⁹⁷ Исто, 252.

⁹⁸ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 303. В. Lewis, *Egypt and Syria у: The Cambridge History of Islam, Volume IA*, Cambridge 2008, 204. наводи да је то било у фебруару исте године, али не наводи тачан датум.

много људи је похрлило ка цитадели, али су их чувари спречили да уђу. Само је великим емирима и главним улемама дозвољено да изјаве саучешће Ал Афдалу.

Односи између хришћана и муслимана у Трећем крсташком рату

Односи између хришћана и муслимана не започињу Крсташким ратовима, то је процес који је трајао дуго, а догодио се пре самих ратова. До судара истока и запада долази разним путевима. Исламске војске и флоте у 8. и 9. веку жестоко су угрожавале Византијско царство и латински Запад. Цариград је издржао велику опсаду 717. године, а муслиманске пљачкашке одреде поразили су хришћански Франци код Тура 732. године и они су се повукли јужно од Пиринеја у Шпанију.⁹⁹ Познат је и велики број арапских лекара који борави на европским дворovima.

Нетрпељивост између хришћана и муслимана је кулминирала 1095. године, када се небројано људи скупило да слуша папу Урбана II, који је врло енергично позивао да се пође у Свети рат и повратак Светог града у руке хришћана. О уласку крсташке војске у Јерусалим 1099. године и њиховом покуљу муслимана, остављена су бројна сведочанства. Хроника Фулхера из Шартра описује како су се опходили ратници који носе крст на грудима према муслиманском становништву. Фулхер је записао следеће: „Пагани су били потпуно престрављени и дали су се у бекство кроз уске градске улице, али, што су брже бежали, брже су гоњени. Многи Сарацени, који су се у бекству попели на Соломонов храм, погођени су стрелама и стрмоглавице су падали са крова. Скоро 10.000 њих је побијено у овом храму. Да сте били тамо ноге би вам до чланака газиле крв побијених. Нико од њих није остављан у животу. Нису поштеђени ни жене, ни деца.“¹⁰⁰ Битно је нагласити да број 10.000 људи није могао да се налази у Соломоновом храму, али је чињеница и да је огроман број муслимана, који је тражио спас од крсташа, ту и скончао свој живот.

Што се тиче Трећег крсташког рата, ту се морамо фокусирати и на сам однос двојице највећих владара свога доба, краља Ричарда и султана Саладина. Саладин је имао прилику да покаже своју добру црту и великодушност већ приликом својања Тиберије. Он је пустио Гија на слободу, иако је знао да он неће бити миран. Приликом Саладиновог

⁹⁹ Ц. Х. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 38.

¹⁰⁰ Fulcher of Chartres, *The Chronicle*, Philadelphia 1998, 91.

освајања Јерусалима 1187. године није дошло ни до каквог покоља становништва. Ситуација из крсташког освајања града 1099. године и муслиманског из 1187. битно се разликовала. Крсташи су били принуђени да град заузму мачем и борбом док одбрана не попусти и не поклекне пред њиховим налетима. Саладину је град био предат уз одређене услове по којима је био могућ откуп становништва. Међутим, као и у много случајева, Саладинова племенитост је дошла до изражаја. Неке заробљенике је пуштао без откупа, обично оне најсиромашније, док је неке откупио чак и он сам. Пример племенитости се огледа и у томе што није желео да разори Света места, која су била битна за хришћане. Приликом уласка у град, затекао је двојицу стараца стогодишњака, који су памтили време када је још Готфрид Бујонски освојио Јерусалим. Његовим слугама је наређено да се старају о двојици староседелаца. Колоне људи су ишле ка Тиру и Триполију, уплакани и уморни од пута. Када би се десило да муслимански коњаници примете неку жену или дете исцрпљене од умора, одмах би им уступали место на коњу, док би они ишли поред.¹⁰¹

Саладин је пустио и Гија на слободу, иако је после пораза код Хатина имао прилику да се много жешће обрачуна са крсташима. Он је готово знао да ће Ги погазити дато обећање Саладину о ненападању, па га је и поред тога пустио. Према владарима се Саладин заиста опходио на најбољи начин. Он је према Балдуину IV имао невероватно поштовање, поготово јер је Балдуин био неустрашив владар, иако је боловао од незлечиве болести, лепре.

Приликом опасаде Акре водиле су се изузетно тешке борбе, али, док је битка трајала, могло се видети много лепих призора у којима су учествовали муслимаски и хришћански ратници. Приликом опсаде, бележи један арапски хроничар: „Створила се нека врста присности. Када би настало затишје, разменили би по коју реч и, пошто је такво дружење потрајало, на крају су умели чак и да запевају и заиграју, а већ кроз сат времена би поново настављали борбу.“¹⁰² Витешка племенитост се најбоље огледа у Саладиновим поступцима, од којих су многи били за дивљење. Једном приликом су му довели оронулог старца који се налазио са другим заробљеницима. Старац је хтео да посети Свету земљу, а Саладин је наредио да га отпрате до франачких положаја и дао му

---

¹⁰¹ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 270.

¹⁰² *Исто*, 281.

је коња.¹⁰³ Једне ноћи, муслимани крадљивци су отели од жене бебу од три месеца и мајка је то приметила тек ујутро. Она је тражила Саладина да се њему лично обрати. Ел Имад бележи следеће: „У тренутку када је млада жена, јецајући, дојурила и бацила се у прашину под његове ноге, султан је био на коњу окружен бројном свитом, у којој сам се налазио ја. Сазнавши шта се десило, очи су му се испуниле сузама и одмах је наредио да се дете потражи. Али, пошто су крадљивци већ продали дете на пијаци, откупио га је сопственим новцем и остао уз њену мајку, све док јој дете није било предато. Она га је зграбила и, стиснувши на груди, горко се исплакала. И док је тако плакала, плакали смо и ми сви заједно с њом. Пошто га је подојила, султан је наредио да је на коњу, заједно са дететом, отпрате до франачког логора.“¹⁰⁴ Овакви поступци су били право оличење најбољих владара. Многи су се дивили Саладину, овако племенитим поступцима није се ни назирао крај.

Приликом опсаде Акре, Ричард се разболео. Иако му је најљући непријатељ у том тренутку, Саладин шаље своје најбоље лекаре код Ричарда, не би ли се он што пре опоравио. Било је то заиста незамисливо урадити у таквим околностима, али он је тих поступака заиста имао много. Услед изузетно тешких борби око Акре, дешавале су се ствари које су биле у склопу витештва и саме витешке културе. Наиме, у паузама између борби, емири позивају витезове и обрнуто на разне гозбе, разговарајући о разним стварима. Некада се деси и да се опробају у неким играма, то бележи Бехаудин: „Једнога дана, људи из оба табора, изнурени од боја, одлуче уприличити борбу између деце. Из града изађу два дечака да одмере мегдан са два млада неверника. У борбеноме жару, један од муслиманских дечака скочи на свог такмаца, обори га на леђа и дохвати за гркљан.“ Када виде да га је чак могао и убити, Франци притрче и кажу му: „Стани! Постао је твој заробљеник, а ми ћемо га откупити.“ Овај им, на то, узме два динара и пусти такмаца.¹⁰⁵ Овај начин забаве је могао да донесе барем мало разоноде и једној и другој страни.

Услед крвавих борби око Акре, Ричард је свој бес искалио над заробљеницима. Иако су вођени мировни преговори, краљ Енглеске је наредио да се побије готово 3000 муслимана пред зидинама града. Овај поступак је био заиста невероватна грешка једног

---

¹⁰³ Исто, 281; F. Gabrieli, *Arab Historians of the Crusade*, 119-120.

¹⁰⁴ Исто, 282.

¹⁰⁵ A. Maluf, *Krstaški ratovi u očima Arapa*, 241-242.

владара таквог реномеа. Он је имао много опција, од којих је изабрао ону најгору, да се обрачуна са заробљеницима, који су могли да му донесу много, да их је оставио у животу. Саладинова реакција је била идентична, он је погубио оне крсташе које је држао у заробљеништву, у нади да ће успети да их мења за своје људе, као и што су налагала неписана правила тога доба.

Битка код Арсуфа није донела ништа мање покоља него остале битке. Као и у претходним борбама, и овде је долазило да убијања недужних људи, који нису чак ни учествовали у бици. Мноштво обичног муслиманског света, међу којима су највећи број чинили трговци, посматрали су са стране битку. Абул'л - Фида тврди како су крсташаи, након што је Саладин био принуђен на повлачење, масакрирали мноштво муслимана, који нису ни учествовали у бици.¹⁰⁶

Након битке код Арсуфа и Ричардовог одустајања од похода на Јерусалим дошло је до преговора о примирју. У размени писама између Саладина и Ричарда можемо приметити како су размишљали владари својих народа и на шта су се ослањали. Док се Ричарду журило да што пре склопи примирје, Саладину није толико горело под ногама, иако му је војска била деморалисана. Преписке су биле константне, а, свакако, најзанимљивији предлог је имао краљ Ричард. Он је предложио брак између његове сестре Жане и ал Адела, Саладиновог брата, те би тако заједно владали јерусалимским краљевством. Ова епизода је изразито битна за објашњење односа између хришћана и муслимана, јер се из ових преписки сазнаје и став краљице према самом исламу. Она не жели ни да чује за тај брак, она апсолутно жели да остане верна хришћанству, иако је било бројних случајева покатоличења, овај је свакако био један од изузетака.

Примера витештва је било заиста много. Огромно поштовање од својих непријатеља краљ Ричард Лавље Срце је заслужио јер је сваку своју битку водио као да му је последња. Једна од тих борби је била битка код Јафе, чија је одбрана била веома тешка, јер је Саладинова војска неочекивано напала ово утврђење. У жеку саме битке, Мелик ел Адил, видевши како се Ричард бори на измученом коњу, послао му је младог расног ждрепца. Готово сви су видели како се пред моћног владара Енглеске доводе два арапска

---

¹⁰⁶ D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, 79.

ата, и сам Мелик ел Адил је говорио да једном таквом краљу не приличи да се бори без коња. Саладин се и у поразу носио невероватно. Чим се Ричард разболео, он је одмах послао брескве и напитке направљене од снежне воде с Хермона. Исто тако је поступио и за време борби око Акре, што говори о међусобном поштовању ове двојице изузетних владара.¹⁰⁷

---

¹⁰⁷ Р. Грусе, *Крсташка епопеја*, 301.

Закључак

Трећи крсташки рат није донео оно што су многи очекивали, враћање Јерусалима. Опет, овај поход не би се могао назвати неуспешним, како га многи оцењују. Иако није остварен главни циљ крсташа, овај рат је, по нашем мишљењу, био делимично успешан. Освојена је Акра, важно место за нове придошлице са запада. Изузетно важна ствар за хришћане је била та што су могли слободно да иду на ходочашћа у Јерусалим и остала Света места. Међутим, оно што је најважније, сузбијена је, барем на кратко, најезда муслимана, као и њихово јачање. Да се Трећи крсташки рат (1189-1192) није одиграо у овом периоду, султан Саладин би сигурно могао да напредује много више него што је успео приликом доласка крсташа са запада. Он је вешто користио ислам као веру и најјаче оружје у уједињењу свих муслимана, и сву међусобну мржњу међу муслиманима успео је да усмери ка хришћанима. Управо због овога је Саладин био изузетно опасан противнк. Краљеви Филип и Ричард су свакако постигли много више од својих претходника Луја VII и Конрада III. Може се чак и рећи да је Саладина пратила срећа. Он се сам највише прибојавао моћних немачких витезова којима је командовао цар Фридрих I Барбароса, међутим, он се удавио и то је знатно олакшало Саладинов положај приликом доласка нових војски са запада. Занимљиво је проучавати и поредити европске и арапске изворе. Већина арапских хроничара уопште не говори о крсташким ратовима, већ, како они то кажу, *франчким ратовима* или *најездама*. Они су, махом, крсташе називали *Франђима* и, наравно, имали су тотално другачију слику о тим походима, за разлику од саме Европе. Европски запад је у 11. веку сматрао полазак у рат против „неверника“ готово па и обавезом. Многи витезови из Енглеске, Француске, Немачке, Сицилије и других држава постају битне историјске личности приликом ових ратова. Једни су се прославили јунаштвом, други племенитошћу и борбеношћу, док су се неки истакли и по лукавству. Оно што је сигурно, то је да су крсташки ратови у многоме изменили тадашњу Европу и Азију. Ратујући једни против других, они су размењивали много више него пар удараца мачем. Размењивали су размишљања, идеје, начин живота, молитве, врсте ратовања, обичаје...

Сваки дан ратовања на истоку доносио је и хришћанским, и муслиманским ратницима нешто ново. Они су присуствовали разним подвизима великих војсковођа. Тако су многи муслимани имали ту част да се боре против правог витеза, какав је био краљ Ричард Лавље Срце. Са друге стране, хришћани су имали прилику да су увере у гласине које су кружиле Европом, које су махом описивале султана Саладина као изузетно хуманог и побожног владара кога одликује посебна лукавост и стрпљење. Европски писци, који су пратили Ричарда у походу, пуни су хвале за Саладина, док се за арапске хроничаре не може рећи да су идентично наклоњени када је у питању краљ Ричард. Већина арапских хроника је сагласна са једним, а то је да је краљ Ричард био неустрашив, храбар и изузетно јак ратник. Међутим, они Ричардову другу страну, као дипломате, описују у најгорем светлу. Арапски хроничари посебно осуђују његов покољ испред Акре, када је страдало скоро 3000 муслимана. Ни европски писци га нису поштедели критике после тог непромишљеног поступка. Епитети суров, брзоплет, тврдоглав, храбар, снажан, исхитрен често су се налазили поред Ричардовога имена. За Саладина су махом сагласни око свега муслимански и хришћански писци. Карактеристичне речи које се јављају поред Саладиновог имена биле су: племенит, дарежљив, смирен, лукав, побожан, правичан. Ова поређења су битна јер се тако може закључити и да ли је нека страна била пристрасна или не. Ови описи краља Ричарда и султана Саладина налазе се и у списима хришћанских и муслиманских писаца, па се могу узети као релевантан извор.

Централни део нашег рада био је однос између хришћанских и муслиманских ратника. Када говоримо о хришћанским и муслиманским ратницима, важно је напоменути њихову веру, као мотивацију приликом ратовања. Обе војске су биле изузетно привржене својој вери. Хришћани су са невероватним одушевљењем освојили Јерусалим 1099. године, док су муслимани код Хатина 1187. године водили борбу за ислам са великим жаром. Сматрамо да није могуће одредити чији су ратници били већи верски фанатици. Свакако да су се оба табора борила међусобно са невероватном жељом за победом. Као што смо претходно већ напоменули, то није било само обично ратовање, био је то судар две цивилизације, два света, истока и запада. У најтежим тренуцима и по једну и по другу војску, вера је била та која их је одржавала и терала да наставе исцрпљујуће борбе. Бројни су примери међусобног поштовања међу ратницима, поготово у јеку борби. Сматрамо да је вера обликовала начин живота тих ратника. Нажалост, ту су биле и неке црне стране.

Пљачке, убијање заробљеника, то је била свакодневница и ове ствари су биле контрадикторне религији. Дакле, када би дошло, на пример до покоља заробљеника јер нико није желео да их откупи, углавном би се ти поступци владара, који су наредили извршење покоља, правдало на препознатљив начин. Владар би углавном говорио како је то била наредба од самог Бога и слично томе. Та појава је била честа, али битно је разграничити оне који су користили своју религију за многе сурове поступке и оних који су истински веровали у Бога и кајали се када би били приморани да ураде тако нешто.

На крају бисмо истакли само још неколико ствари. Трећи крсташки рат, као и сваки рат, однео је много живота, међутим, овај се разликује од већине јер су се ти животи губили због вере. Многе војске су пролазиле Палестином, Сиријом, Малом Азијом, али ниједна није оставила толико трага као хришћанска. Након Трећег крсташког рата свакако су се очекивале нове најезде муслимана и, самим тим, покретање нових војски са запада. Још дуги низ година смењиваће се заставе са хришћанским крстом и муслиманским полумесецом на различитим тврђавама и градовима на истоку.

Списак извора и литературе

Извори

T. A. Archer, *The crusade of Richard I 1189-92*, New York – London, 1889.

Fulcher of Chartres, *The Chronicle*, Philadelphia 1998.

F. Gabrieli, *Arab Historians of the Crusade*, Abingdon – New York 2010.

The Chronicle of Richard of Devizes Concerning the Deeds of Richard the First, King of England, London 1841.

The Annals of Roger de Hoveden II (transl. by H. T. Riley), London 1853.

William of Newburgh, *The History* (transl. by J. Stevenson), у: *The Church Historians of England IV-2*, London 1856.

Литература

A. R. Azzam, *Saladin*, Harlow 2009.

F. Barlow, *The Feudal Kingdom of England 1042-1216*, New York 1999.

P. Грусе, *Крсташка епонеја*, Нови Сад 2004.

M. Michaud, *Histoire des croisades, deuxieme partie*, Paris 1825.

B. Lewis, *Egypt and Syria* у: *The Cambridge History of Islam, Volume IA*, Cambridge 2008, 175-230.

Џ. Х. Линч, *Историја средњовековне цркве*, Београд 1999.

A. Maluf, *Krstaški ratovi u očima Arapa*, Laguna 2006.

F. McLynn, *Richard and John, Kings at War*, London 2007.

D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, Oxford-New York 2006.

С. Пеинтер, *Историја средњег века*, Београд 1997.

J. Riley-Smith, *The crusades, 1095–1198*, у: *The New Cambridge Medieval History, Volume IV c. 1024–c. 1198, Part 1*, Cambridge 2008, 534-563.

J. Delaville Le Roulx, *Les Hospitaliers en Terre sainte et Chypre (1100-1310)*, Paris 1904.

G. Rousseau, *Les historiens musulmans et la troisième croisade*, *Revue des études byzantines* Année 1899 2-7, 342-352.

S. Runciman, *A History of the Crusades, Volume III, The Kingdom of Acre and the Later Crusades*, Cambridge 1995.

J. Хојзинга, *Јесен средњег века*, Нови Сад 1991.

Ц. Холмс, *Оксфордска историја средњовековне Европе*, Београд 1998.